

SULYOK LÁSZLÓ

Dózsa forradalmisága

Illyés Gyula drámáinak kapcsán

Dózsa György alakja az 1514-es parasztháború óta, közel ötszáz éve áll a magyar és a nemzetközi érdeklődés középpontjában. Személye és sorsa az évszázadok folyamán át- meg átszövődött pozitív vagy negatív tartalmú legendás történetekkel, attól függően, milyen beállítottságú, elkötelezettségű volt a krónikás, az író, aki tetteiről szólt.

A másod-, vagy sokadkézből hallott és megírt történetek természetesen rüleg homályosították el Dózsa igazi arcát és nehezítették meg a hiteles, történelmi ábrázolást. A forrásanyag csekélyisége, a fennmaradt dokumentumok hitelességének ellenőrizhetetlensége, illetve ellenőrizhetőségének korlátozottsága magyarázza és teszi érthetővé, hogy 1514 történelmi eseményeinek és alakjainak értelmezése annyira eltérő, egymással homlokegyenest ellenkező lehet.

A megítélés milyenségét hosszú időn keresztül elsődlegesen nem az objektív valóságanyag határozta meg, hanem az „ítélkező” társadalmi hovatartozása, meggyőződése, személyes pártállása, végsősoron szubjektuma. Ez magyarázza, hogy a művekben Dózsa vagy zsarnokgyűlölő, népfelszabadító forradalmárként, vagy kíméletlen, vérengző, durva és önző, uralomra törő parasztkirályként jelenik-e meg.

Dózsa képe – így vagy úgy – a magyarság tudatában minduntalan ott kísért.

Alakját az elnyomó és az elnyomott osztályok egyformán számontartják. De mindegyik osztály számára mást jelent, sőt egy osztályon belül sem jelenti minden réteg számára ugyanazt.

A nép, az elnyomottak tudatában a szabadsághozó, az igazságtevő jelképeként szunnyad az elégedetlenség hamuja alatt, kér és követel a történelem feszült, nagy pillanataiban. A liberális nemesség és a haladó burzsoázia egy maroknyi részének Dózsa ugyanazt jelenti, mint az elnyomottaknak. Nekik Dózsa példát és hitet ad a harchoz, mindennapi munkájukhoz, a jobbító cselekvésre.

A liberálisok többségének Dózsával szembeni magatartása ettől eltér. lgyekeznek bár megérteni tetteit, végsősoron mégis elutasítják, mert képtelenek a forradalommal való feltétlen azonosulásra. Ezért számukra Dózsa tette nem követendő, hanem elkerülendő példa, reformokat sürgető, egyben mégis megszívlelendő figyelmeztetés.

Dózsát számon tartja az uralkodó osztály, illetve osztályok másik csoportja, a konzervatív nemesség és burzsuázia is. Bennük a parasztháború emléke félelmet és rettegést kelt. Mi sem jellemzőbb e társadalmi-politikai csoport szűklátókörűségére és korlátoltságára annál, mint az, hogy Dózsa

számukra nem a változtatást sürgető figyelmeztetés, hanem ellenkezőleg, olyan depressziózó erő, amely a változatlanságot, illetve változtathatlanságot erőlteti, s amely az 1514 után kialakult és fennálló uralmi viszonyokat foggal és körömmel akarja fenntartani.

A nép, a nemzet nagy küzdelmei, a szabadságharcok és a forradalmak idején Dózsa és 1514 bizonyos fokig mindenkor a választóvíz szerepét töltötte be, összefogva, egy táborba sodorva a közös célokért harcolókat. Emlékezzünk a Rákóczi-szabadságharc idejére, amikor a magyar társadalom, un. kurucokra és labancokra szakadva, harcolt egymással a nemzet szabadságáért, illetve szabadsága ellen.

II. Rákóczi Ferenc katonái büszkén nevezték magukat kurucoknak, vállalva az utódok szerepét (crux – kereszt).

Későbbi korok magyar társadalmának haladó erői – a progresszív hagyományokat követve – szintén tudatos büszkeséggel csatlakoztak az utódok sorához.

Újult erővel Dózsa és a parasztforradalom szelleme a reformkorban kaptt lábra, s lett a forradalom, a nemzeti szabadság és a demokratizmus polgári átalakulás egyik élesztője. Fellendült, s addig nem tapasztalt méretűvé emelkedett a Dózsa iránti tudományos és művészi érdeklődés. Forradalmi és liberális szellemű írókat, költőket ihletett alkotásra. Petőfi verseket, Eötvös József regényét írt a parasztháborúról, hogy csak a legismertebbeket említsük.

A művészetek különböző ágaiban, különösen irodalomban és képzőművészetben ettől fogva a Dózsa-téma permanensen jelentkezett. A képzőművészeti ábrázolás egyértelmű, érthető, világos; gondoljunk csak Derkovits méltán híres fametszet sorozatára, Konecsni György és Szabó Vladimir monumentális Dózsa-festményére, vagy jelenkorunk fiatal szobrászainak – többek között Szervátiusz Jenő, Gyurcsék Ferenc – erőteljes alkotásaira.

Az ábrázolás különbözőségei, a szemléleti problémák legszembetűnőbb módon – a legárnyaltabb emberi kifejezési eszköz, a nyelv művészete révén, – az irodalomban jelentkeztek.

Az elmúlt évszázad drámáinak sorából – mivel elsődleges célunk más – csak néhány érdekes munka problémáira mutatnánk rá.

Literatúránk nagy romantikusa Jókai Mór az elsők között drámai alkotásban emlékezett meg Dózsáról. Írói célkitűzése egy nagyszabású, történelmi Dózsa-kép megrajzolása volt.

Jókai drámája nem sikerült; a vállalt feladattal nem tudott megbirkózni, mert liberális politikai állásfoglalásából eredően képtelen a parasztháború szociális tartalmának, a forradalom valóságos mozgóerőinek megértésére. Szerinte a forradalom a tömeg gátlástalan tombolása, teljes pusztulás. E szemléleti alapállás következménye, hogy Dózsa robbanó indulatai ellenére is kisszerű hős maradt, mert indulatait nem a szociális igazságtevés, hanem személyes vágyak és sérelmek bosszúszomja irányítja.

Századunk első felének figyelemre méltó Dózsa-drámája Sárközi György nevéhez fűződik. Összességében nézve azonban Sárközi drámája sem tud – bár Jókaival ellentétben a forradalom mellett tesz hitet – kielégítő Dózsa-képet felmutatni.

Úgy véljük – különösen most, az új Dózsa-dráma megszületése után – hogy irodalmunkban ezidáig Illyés Gyula forradalmi Dózsa-képe a legteljesebb.

Már az első Dózsáról írott Illyés drámát, a Dózsa György címűt széleskörű érdeklődés fogadta.

A kritika figyelmének magyarozatát maga a darab szolgáltatja, megoldott és megoldatlan problémáival együtt.

Béládi Miklós írta a műről:

„A drámában mindaz összesűrűsödik, amit Illyés történelemről, hazáról, népről írt és mondott. Jellegzetes mondandói, parasztszemlélete, szeretete és gyűlölete . . .”

S valóban, a Dózsa-dráma konfliktusa több, mint két nagy történelmi személyiség szikrázó összecsapása. A konfliktus osztályjellegű; az elnyomott parasztság csap össze a jogaihoz, kiváltságaihoz ragaszkodó nemességgel. Illyés drámáira jellemző ez az ábrándozásmód. A Dózsa György tehát – ez az előzőekből következik – nem tekinthető lélektani drámának, különösen nem Németh László drámaábrázolásának, drámatechnikájának értelmében, hanem osztálydrámának, s a történelem ismeretében nyugodtan mondhatjuk, az egész nemzet drámájának.

Illyést a parasztháború témája nagyon régóta foglalkoztatta. Történetét először a harmincas években versben, majd az ötvenes években drámában, s most egy újabb drámában jelenítette meg. Illyés az a fajta művész, akit nyugtalanít egy-egy sikertelen, pontosabban fogalmazva, nem teljesen az elképzelései szerint megvalósult munka, de akit nem tud legyőzni az engedetlen anyag, mert újból előveszi és megbirkózik vele. Így történt ez a Dózsával is: Testvérek című – nyomtatásban a Kortárs 1972 szeptemberi számában megjelent – három felvonásos tragédiája tárgyául újból a parasztháború problematikáját választotta.

A két Dózsa-dráma között jelentős a különbség; tekintélyes idő telt el megszületésük között. De a köztük lévő különbséget nemcsak ez magyarozza; legalább úgy indokolja az a tény is, hogy mindkettő más történelmi helyzetben, más társadalmi szituációban és szellemi atmoszférában keletkezett. A két dráma bizonyos szempontú összehasonlítása jó lehetőséget teremt arra, hogy megbizonyosodjunk Illyés drámáiról felfogásának modernizálódásáról, technikájának tökéletesedéséről, és képet alkothassunk racionális Dózsa-képének teljesebbé válásáról.

Az új dráma bevezető sorai tudatosan vállalt emberi és alkotói szerénységről árulkodnak: „A versenyzésnek egyetlen módját tudtam elfogadni . . . Ha önmagamat szemelem ki versenytársul. Ha azt, amit egyszer már megcsináltam, megpróbálom mégegyszer véghez vinni az előbbinél jobb eredménnyel.” Az új alkotás teljességgel igazolta az író önmagával való versengésének nemes szellemét. Az új Dózsa – annak ellenére, hogy már az első hézagpótló szerepet töltött be a Dózsa-drámák sorában, és joggal került kritikái és szellemi életünk érdeklődésének pergőtüzébe – érzésünk szerint messze felülmúlta az előzőt, mind a gondolat tisztasága, mind az ábrázolás és megjelenítés, a drámai építkezés és szerkesztés tekintetében. Mielőtt az említett két dráma részletesebb tárgyalásába fognánk, szeretnénk megje-

gyezni, hogy – írásunk szűk lehetőségeit figyelembe véve – egyik dráma komplex elemzésére sem vállalkozhatunk; másrészt kizárólag csak a dráma lényegét kívánjuk megragadni, s eszmeiségének elemzésén keresztül megvilágítani a főhős, Dózsa forradalmiságának problematikáját.

Választásunkat – a terjedelem problémáján kívül – mindenekelőtt az indokolja, hogy – véleményünk szerint – e kérdéskomplexum prezentálja legszembetűnőbben az írói teljesítmény változását.

Elemzésünk kiindulási alapjául természetesen az első munka szolgál: mi jellemzi a drámában az írói szándék és megvalósulás viszonyát?

Az egész műből az a mélyről fakadó és intenzíven átélt népi elkötelezettség árad, amely Illyés írói magatartásának és munkásságának mindenkor egyik fő jellemzője volt. Történelem-szemléletének ez az elkötelezettség alapvető meghatározója. Dózsa-képe pozitív: nem kétséges, hogy felfogása szerint Dózsa történelmünk egyik kiemelkedő alakja, népi-nemzeti hős, tudatos forradalmár. Ezt a mindenképpen helyes és szimpatikus írói koncepciót a megvalósulás folyamatában azonban nem kísérte szerencse; Illyésnek Dózsa forradalmi alakját nem sikerült történelmileg hiteles valóságában megragadnia. A színdarab Dózsája annak ellenére, hogy nagyszabású drámai, nép-nemzeti hős, nem ízig-vérig, tudatos forradalmár, hisz Dózsa történelmi szerepét, forradalmi küldetését még a parasztháború megkezdése, tehát a nemességgel való szakítás után sem látja világosan. Szinte a végéig hiszi, hogy – bizonyos követelések teljesítése mellett – lehetséges a nemességgel való megegyezés. Az egyezkedés abszurdítására, forradalmi cselekedeteinek helyességére csak az utolsó pillanatban – egy Zápolyával folytatott szópárbaj után – a vesztőhely árnyékában döbben.

Ekkor már Dózsa előtt is nyilvánvalóvá válik vezértársának, Mészáros Lőrincnek – korábban nem hitt – igazsága.

Dózsa a drámában sok esetben szenvedélyes indulatainak hatására cselekszik, illetve kíván cselekedni. Akarata ezért több ízben is szembekerül az indulatait legyőzni tudó Mészáros Lőrinc tiszta gondolataival.

Lőrinc barát alakja és személyisége rendkívül fontos dramaturgiai funkciót tölt be a dráma-építkezés folyamatában. Véleményének mindenkor súlya van.

Dózsa forradalmasodásában döntő szerep jut számára. Válságos helyzetekben nem egyszer az ő átgondolt, okos szavai győzik meg és lendítik előre Dózsát forradalmi útján. Az addig csak törökkel csatázó, társadalmi kérdésekkel nem foglalkozó végvári vitéz, Dózsa a Lőrincsel folytatott beszélgetéseken keresztül ismeri fel a társadalom valóságos helyzetét és állapotát, a forradalmi cselekvés szükségességét. Honnan, miből fakad Mészáros Lőrinc ismerete, mitől nyeri erejét, hite, szavainak igazsága? Mészáros Lőrinc, a mezővárosi szegény pap, kinek hitét és igazságát a társadalmi valóság mély ismerete táplálja, nem egyszer maga is elszenvedte a hatalmasok megaláztatásait, és naponta látta a nálánál jóval szegényebb hívők, a parasztok robottal és félelemmel terhes, nyomorúságos életét.

Megértette e népnomorúság okát, a változtatás szükségességét. A változtatáshoz azonban társak kellene. Vezetésére egy olyan vitézi jártassággal és hadvezetői képességekkel rendelkező, s egyben tekintélyes személyiség

kellott, aki hírnevénél fogva bírja a parasztság bizalmát és képes vezetésére. Ezt a személyt találta meg Dózsában, s Dózsa ezért fontosabb mindenki másnál számára, ezért képes iránta a végsőig való hűségre és engedelmes- ségre.

Gondoljunk a harmadik felvonás első képére.

A parasztseregek Maros-menti táborában vagyunk. Dózsa és Mészáros vitat- kozik. Dózsa korai takarodót fuvat, hogy katonái kellően pihentek legyenek a másnapi döntő csatára. Mészáros nem ért egyet a paranccsal; azonnali gyülekezőt akar, hogy erőgyűjtés céljából elvonuljanak a napok óta ostrom- lott Temesvár falai alól. Tudja, a katonák fáradtak a több hónapos mene- telés és harc után, ugyanakkor – korábbi tapasztalatai és ismerete alapján – sejtí, hogy a nemesi seregek nemcsak megerősödve várják támadásukat, hanem ellentámadásra készülődnek, minthogy Báthori szorult helyzetében maradék büszkeségét félretéve, kibékült halálos ellenségével, Zápolyával. Tisztában van helyzetfelismerése realitásával, mégis beletörödve, engedelme- sen meghajlik Dózsa akarata előtt, mert ez jelenti a parasztsereg egységét, vagyis a további harcot, amit talán mindig, mindenkinél tudatosabban és jobban akart, illetve akar. Dózsa addig, a dráma csomópontjain, amikor vá- lasztás előtt állt forradalmi tett vagy tétlenség között, mindig átgondol- ta Mészáros mondandóját, és belátta, elfogadta igazát. A történet folyamán most először mond nemet Mészárosnak, véglegesen, de ez a „nem” a parasztháború kimenetele szempontjából végzetes, mert a parasztseregek vereségét idézi elő, illetve sietteti.

Dózsa tehát nagyot hibázott, az olvasó kettőjük vitája során mégis neki ad igazat, mert Illyés hőse ajkára olyan – a konkrét helyzettől függet- len általánosan igaz és szenvedélyes – szavakat ad, hogy értelmünket telje- sen megköve, érzelmileg magához láncol. Valósággal megmámorosodunk a szavak varázsától, olyannyira, hogy az adott drámai szituációban képtele- nek vagyunk a konkrét politikai helyzet, a pillanatnyi erőviszonyok felméré- sére.

Az idézett jelenetben Illyés, erőszakot téve a dráma belső, öntörvényű logikáján, alakjait az alapjában helyes, eredeti koncepciójának megfelelően „mozgatja”, nagyítja és kicsinyíti, úgy, hogy végsősoron mindkét hősből olyan forradalmárt csinál, amilyenek előzőleg sohasem voltak.

Az utolsó felvonásban közvetve igazságot szolgáltat Mészárosnak, ki- mondatva Dózsával – amit a figyelmes olvasó a történésben észrevehett. – „Igazat szolt a nagybotú barát...” Felismerése azonban a forradalmi cselekvés szempontjából már késő, mert egy cselekvési lehetőségétől meg- fosztott ember mondja, másrészt abbéli benyomásunkat erősíti, hogy az igazi forradalmár személyiség nem ő, hanem Mészáros Lőrinc. Így lesz tiszta számunkra Klaniczay Tibor szellemes megállapítása, hogy „Illyés Dózsája nem vezeti a forradalmat, hanem elszalasztja azt...”

Illyés bizonyára tudatában volt ennek. Nyugtalanította a megoldatlan- ság. Talán ebből is – és nemcsak alkatából – következik, hogy jó másfél évtizeddel később újra bonckés alá vette a történelmet, Dózsa György és a parasztháború történetét.

Az új Dózsa-dráma teljesen más; alig-alig emlékeztet az előzőre. Formájában meg egyáltalán nem.

Az első dráma tömegeket mozgató, cselekményes, sok helyszínen játszódó, elnagyolt történelmi freskó volt, s mint szerzője korábbi interjújában megjegyezte, az ötvenes évek Brecht-divatjának szellemében fogant.

Az új mű – napjaink drámafelfogásának megfelelően – kevés szereplős, minimális cselekményű, határozottan gondolatiságra törekvő kamaradarab. Négy szereplője közül kettő csak egy-egy villanásra jelenik meg a színen. A nemesi szereplők pedig már helyet sem kapnak, csupán a testvérek, György és Gergely szavaiban.

A parasztháború, a népforradalom kamara jellegű feldolgozása az Illyési dráma koncepció „napjaink által is befolyásolt” megváltozásából következik. Az előző dráma a nép (Illyés fogalmi rendszerében a nemzettel azonos) hősi magáraébredésének eposza kívánt lenni egy – időben pontosan körülhatárolt – történelmi helyzetben, míg a mostani: a forradalom, s általában a forradalmak önvizsgálata. „Egyrészt jellemet akartam ábrázolni, másrészt a forradalom önmagával való vitáját szerettem volna érzékelteni” – vallja írói célkitűzéseiről. Testvérek című drámájának fivér-hősei, György és Gergely egyformán forradalmárok, „egy törzs hajtásai”, mégis „egy tűz másutt-másutt fölnyitló lángjai”, más karakterek. György a direkt gondolkodású, cselekvő katona-ember típusa; Gergely a tetteket következményeivel együtt végiggondoló, moralizálásra meditációra hajlamos papnövendék. Szemléletesen fogalmazza meg Illyés ezt az azonosságot és mégis-különbözőséget Gergely szavaiban: „Ertelem és Igazság, Tisztánlátás és Könyörület! Istene, te tudod, egy forrásból indultam ezzel az én legédesebb földi testvéremmel; ő a harc útját folytatja, azzal a biztonsággal szívében, amely a vakok arcán ragyog: de az én utam, hogy inkább száz lemondás, mint egy jóvátehetetlen tévedés, mert én titkaid legmélyére vágyom látni: megismerni bölcs szándékaid velünk!”

A dráma tulajdonképpen a két testvér vitája, érvek és ellenérvek láncolata. Beszélgetéseik során tárul fel előttünk a parasztháború egész története, a forradalom erkölcsé, Gergely alakja sok tekintetben az első dráma Mészáros Lőrincére emlékeztet. György forradalmárrá érlelődésében neki is szerepe van, de közel sem olyan mértékben, mint Mészáros Lőrincnek volt. Ebben a drámában Dózsa a társadalmi igazságot, a nemesség valóságos arcát elsősorban empirikus úton, saját tapasztalásain keresztül ismeri fel, s csaknem kezdettől – az első felvonás második képétől – világosan látja. Most már a jutalompénzt indokolatlanul visszatartó Csáky püspök, a bitang rágalmozónak nevezett Werbőczy, a „vérivók királya” Báthori a „képétfestő” Zápolya nemcsak társadalmi, osztályszempontból azonosak, hanem erkölcsük, jellemük tekintetében is. Mindannyian zsarnok, hatalmukkal visszaélő, népnyzó nemesurak, akik egyformán kiérdemlik elnyomottaik igazságszolgáltató bosszúját.

Itt tapinthatunk rá a két dráma közti újabb lényeges különbözősége. Az elsőben ugyanis Dózsa nem azonosítja Zápolyát a többi nemesúrral; különbözik tartja azoknál, azaz illúziókat táplál vele szemben.

Dózsának a nemességgel való szakítás – tisztánlátása ellenére – sem egyszerű. A döntés fokozott felelősséget kíván. Ezt az utat, a „vajúdást” igazabban és izgalmasabban járjuk be, a döntés megszületését Dózsával együtt, egy időben éljük át.

Az új Dózsa minden jelenetének magasfokú izzása van: szavak, gondolatok sisteregnek és csapnak össze, szikrázva. Illyés a parasztháború kapcsán olyan problémákról szól, melyeket minden forradalom magában hord és felvet. Ki tekinthető ellenségnek; és meddig? Milyen formában, milyen eszközökkel harcoljunk ellene? Milyen politikát alkalmazzunk ellenük és általában a győzelem után? Ki szereti igazán a népet? És még számtalan kérdés, mely és szervezőinek kell okosan és higgadtan válaszolni, mert az e kérdésekre megoldásra vár, s amelyekre – egytől-egyig – a forradalom irányítóinak adott válaszaik alapján kialakult és alkalmazott politika jelentheti csak – a fegyveres győzelem után – a végső, teljes győzelmet.

A forradalmi etika problémái elsősorban napjaink gondolkodásában kerültek előtérbe. E kérdések erőteljes hangsúlyt kapnak a Testvérekben is, különösen a harmadik felvonás elején, s a fivérek nézeteiben szembesülnek.

Nézzünk egy jellemző példát!

György – a korábbi sérelmekért és a kivégzett társakért – karóba húzat több nemesi foglyot, többek között Csáky püspököt és Telegdi kancellárt. A tettet a két testvér – jellemzően – különbözőképpen itéli meg.

Gergely a kivégzést gyilkos bosszúnak érzi, mert az áldozatok – hangsúlyozza – foglyok voltak, ártalmatlanok. Szerinte György azzal, hogy megszüntette a bűntevés lehetőségét, elvesztette megölésükhöz az okot és jogot.

Gergely okfejtése logikus, s általánosságban igaz, de az adott, konkrét helyzetben téves, mert az általa ártalmatlannak tartott kivégzettek az ellenség olyan tekintélyes személyiségei voltak, akik megsemmisítése a forradalom számára létkérdés, szükségszerű; életbenmaradásuk a forradalmat veszélyezteti.

György szinte ösztönösen érzi a „forradalmi törvényt”, ezért tartja Gergely véleményével szemben igazságszolgáltatásnak, – saját szóhasználatával élve – jogos megtorlásnak a kivégzést. Indoklásának tartalma és mikéntje tipikusan katonai logikát, katonai magatartást tükröz: „A háború végzett velük, nem én. Ők kezdték, nem? A háború törvénye pedig, hogy a két ellenséges tábor közül az egyik megsemmisítse a másikat.” Konkrét esetben György igazsága nyilvánvaló, de érvelésének egy tévedését kiigazítva, eljutunk a Gergely képviselte, általánosan érvényes igazsághoz. A tévedés abban áll, hogy a háborúban tulajdonképpen nem az ellenség teljes megsemmisítése – a fegyveres ellenségnek, igen – a célja egyik táborban sem, hanem a megtörése, a behódoltatása, erőszakkal vagy meggyőzéssel törvényeinek, társadalmi berendezkedésének a másikkal való elfogadtatása. György az ellenséget egy kalap alá veszi, nem ismer vele szemben kiméletet, s így érkezünk el Gergely igazságához: „... Valahol mégis meg kell állítani a bűnre bünt és bünt...”; azaz az öldöklést nem lehet a végtelenségig vinni, mert az a társadalomban a politikai feszültséget állandósítja, s a békés építőmunkát akadályozza. Ez a szerkesztési forma, az ellentétes vélemé-

nyek állandó ütköztetése jellemzi a darabot, s nagyszerűségét épp ez adja: a gondolkodtatás, a művel való állandó és aktív szellemi együttlétre készítés.

Az első dráma kritikusi a főhős forradalmiságával kapcsolatosan kifogásolták vezetői koncepciójának társadalmi perspektívtársadalmiságát is. Kifogásolták, hogy tulajdonképpen Dózsának nincs a jövőre vonatkozóan kidolgozott szociális terve; Dózsa harcol, de nem tudja, milyen társadalmi célokért.

Az új drámát e vád nem érheti; Dózsa világosan megfogalmazza társadalmi célkitűzéseit; „A jobbágy nép visszakapja a honfoglalók ősi szabadságát...”, aztán a király segítségével, aki megtudja és meg is akarja menteni az országot, kiűzik a törököt nemcsak Magyarországról, hanem az egész Balkánról. Ez a Dózsa-féle társadalmi program az adott korban – mely a világ első polgári forradalma, az angol forradalom előtt több mint száz évvel korábbra esik – a lehető legpozitívabban, haladó program. Dózsa idejében a társadalom megváltoztatásának gondolata reális elképzelésképp – különösen Magyarországon – fel sem merülhetett a társadalmi és gazdasági viszonyok fejletlensége következtében.

Egyetlen realizálható elképzelésként, keménykezű, igazságos királlyal az élen, csak az említett Dózsa-program jöhetett számításba.

Az Illyés drámák által felvetett forradalmiság kérdés elemzésének végére érve, ha véleményünket összegezzük, azt mondhatjuk, hogy a Testvérek című drámával Illyés pályáján és – ezen túlmenően, Dózsa irodalmunkban is – a legtöbbet adta, amit e témakörben valaha is adtak az elmúlt századok. A Testvérekben Illyésnek egy olyan monumentális, igazi forradalmár Dózsát sikerült megformálnia, amilyen a történelem Dózsája volt, lehetett.

E művel Illyés a Dózsa-témát írói munkásságában még nem tekinti lezártnak. Erről árulkodik a Népszabadság egyik számában megjelent interjúja, amelyben egy harmadik Dózsa-dráma írástervét pendítette meg. Az előzőek ismeretében fokozott érdeklődéssel várjuk a tervezett dráma megszületését.

IRODALOM:

Illyés Gyula: Három dráma. – Illyés Gyula: Testvérek. Kortárs, 1972. 9. sz. – E. Fehér Pál: A Dózsa testvérekről – Beszélgetés Illyés Gyulával. Népszabadság, 1972. június 4. 5. old. – Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. Kossuth, Bp. 1972. – Béládi Miklós: Dózsa. Új Hang, 1956. 3–5. sz. – Klaniczay Gábor: A legnagyobb parasztháború (1514). Tájékoztató a Dózsa parasztháború 500. évfordulójára. 2. sz. gyorsfüzet. TIT Sokszorosító, Budapest, 1972.